

RECENZIJE

VLADIMIR IBLER, BIBLIOGRAPHIE DES JUGOSLAWISCHEN SCHRIFTTUMS ZUM VÖLKERRECHT 1945—1968, HAMBURG, 1970, 380 str.

Samo zamisli da bude napisan ovaj prikaz mogu se postaviti dvije zamjerke. Prva se odnosi na samu prirodu djela. Radi se, naime, o knjizi koja donosi 4035 naslova članaka i knjiga o međunarodnom pravu. Zaređuje li takvo djelo poseban osvrt?

Druga se primjedba odnosi na pitanje može li o tom djelu pisati netko tko je i sam bio u vezi, mada gotovo beznačajnoj i indirektnoj, s nastankom bibliografije. Tu primjedbu otklanjamo odgovorom da je naš napis o knjizi profesora Iblera prikaz u doslovnom smislu te riječi, ne kritički osvrt. Jedini sud o vrijednosti te knjige koji iznosimo jest tvrdnja da djelo zavređuje da bude predstavljeno širem krugu čitalaca. Zato se odlučujemo na taj kratak prikaz, a to je, ujedno, i odgovor na prvu primjedbu.

Bibliografija koju je izradio profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, dr Vladimir Ibler, objavljena je u izdanju Instituta za međunarodno pravo Pravnog fakulteta u Kielu, u ediciji u kojoj je do sada, uz bibliografiju Jugoslavije, objavljena i bibliografija djela o međunarodnom pravu što su objelodanjena u Njemačkoj.

Princip po kojem se sastavljaju te bibliografije jest okupljanje svih djela objavljenih na području jedne države, a ne djela napisanih od državljana jedne zemlje, bez obzira na to gdje su objavljena. Kako u nas praktički ne postoji mogućnost objavljivanja na stranim jezicima (barem u ovoj struci), broj naslova stranih autora je zanemariv. Sasvim je sigurno da je veći broj djela naših autora objavljen u inozemstvu, no što je broj napisa stra-

nih autora koji su objavljeni u nas. Ta tvrdnja povećava značenje četiri tisuće naslova navedenih u toj bibliografiji, iza kojih stoji više od osam stotina autora. (Mora se naglasiti da su u bibliografiju uvršteni samo radovi objavljeni u stručnim publikacijama, a ne i članci iz dnevnog tiska.) Bibliografija te naslove međunarodnoj javnosti navodi na jeziku na kojem su djela napisana i u prijevodu na njemački jezik. Osim što se time naša znanost međunarodnog prava, barem na taj površni način, prikazuje na jeziku šire upotrebe, bibliografija cjelovito obuhvaća dulje razdoblje no i jedna druga naša bibliografija djela o međunarodnom pravu.

Osnovni sadržaj bibliografije jesu njezina poglavlja koja se odnose na međunarodno javno pravo: opća i osnovna pitanja, subjekti međunarodnog prava, položaj pojedinca u međunarodnom pravu, prostor u međunarodnom pravu, pitanja diplomatskog i konzularnog prava i zastupanja država, pravni poslovi i delikti u međunarodnom pravu, rješavanje sporova i osiguranje mira, rat i neutralnost, te neka posebna pitanja (atomska pravo, humanitarno pravo itd). U nekoliko posljednjih poglavlja obuhvaćeni su i neki granični predmeti: međunarodno transportno pravo, uključujući komunikacije; međunarodno privatno pravo, poredbeno pravo i unifikacija prava; međunarodni politički odnosi i povijest diplomacije; međunarodni privredni odnosi i tehnička suradnja. Unutar svakog poglavlja, odnosno djelova poglavlja, odvojeno su navedeni naslovi članaka i knjiga, od recenzija i prikaza.

Samo dulja upotreba ove bibliografije pokazat će korisnost i opravdanost sistema kojim su podaci svrstani, kao eventualne nepotpunosti. U trenutku kad knjiga tek dolazi pred korisnike, možemo samo navesti mišljenje direk-

tora Instituta za međunarodno pravo u Kielu, Eberharda Menzela, koji je u uvodnoj riječi za bibliografiju Vladimira Iblera napisao da ona, po koncepciji svog sadržaja, može biti model po kojem bi se sastavljale bibliografije drugih zemalja koje namjera-va objaviti Institut.

Budislav Vukas

L. M. ALEXANDER: »World political patterns« (Rand Mc. Nallyand co-Chicago. 1963)

Poslije II svjetskog rata poklanja se političkoj geografiji, dakako, uvijek s određenim geopolitičkim i geostrateškim implikacijama, sve veća pažnja, i to posebno u anglo-saksonskim zemljama. Rezultat je to prije svega interesa koji su svoje inicijalne impulse doživjeli osobito za vrijeme drugog svjetskog rata, kada zbog nacističkog pokušaja da osvoje svijet oživljava zanimanje za globalnu strategiju i geografsku osnovu međunarodnih i strateških odnosa — već godine 1943. izlazi čuveni Earlov zbornik (»Tvorci moderne strategije«), da bi se kasnije, s razvojem hladnog rata, blokovske podjele svijeta i postojanjem žarišta aktivnih ratnih operacija, taj interes i na dalje održao — on se očituje ponajprije u izuzetnom obilju publikacija, a na žalost, u nas posve nepoznatima, i u prihvaćanju političke geografije kao standardnog predmeta, pogotovu na fakultetima politoloških i geografskih znanosti. Međutim, zbog povezanosti političko-geografskih sadržaja s međunarodnim političkim odnosima i njihova karaktera kao jedne od najadekvatnijih osnovica za snalaženje u složenim prilikama suvremenog svijeta, političkoj se geografiji ne pristupa više samo sa strukovnog, nego i općekulturnog stajališta.

Među značajnije radove s tog područja svakako treba ubrojiti i Alexanderovu knjigu koja opsegom prelazi šest stotina stranica.

Iako je ona u prvom redu orijentirana na regionalnu političku geografiju, prvih je stotinjak stranica posvećeno uobičajenim općim i propedeutičkim sadržajima — karakteru geografije kao znanosti općenito, razvoju

giji, političkim granicama, političko-političke geografije, globalnoj strateško-geografskoj osnovi državnosti, raspodu kolonijalnog sustava i slično.

Najveći dio knjige odnosi se na regionalne aspekte i u tome leži njezina naročita vrijednost — obrađeni su političko-geografski problemi pojedinih regija svijeta kao i položaj pojedinih država u suvremenim globalno-strateškim prilikama, i to na način kako se oni temelje na političko-geografskim osnovama. Iako ponekad prozapadnjački pisana, Alexanderova knjiga izuzetno je vrijedan materijal iz regionalne političke geografije koja bi sve više trebala postati uobičajeni sastavni dio svake regionalne geografije ukoliko ona želi zadržati svoje značenje kao činilac kompleksnog prikazivanja suvremenog svijeta.

Osobitu pažnju privlače oni dijelovi Alexanderove knjige koji se odnose na tzv. Istok — SSSR, Kinu i druge socijalističke zemlje, i to više zbog objektivnog znanstvenog pristupa, nego shvaćanja javnog mnijenja Zapada.

Knjiga je opremljena s više od 100 crteža, od kojih je najveći broj posve originalan i specijaliziran. Uz svako je poglavlje pridodana i obimna literatura koja također ukazuje na izuzetno široko zanimanje zapada za političku geografiju.

R. Pavić

H. J. de Blij: »Sistematic Political geography« (J. Wiley and sons, INC, N. York, London, Sidney, 1967, str. 1—608)

Vrlo opsežno djelo profesora H. J. de Blija — pri čemu opsežnost treba ubrojiti u red njezinih izrazitih prednosti — svrstavamo u red sveučilišnih udžbenika; ona je i nastala kao rezultat njegovih šestogodišnjih predavanja političke geografije na geografskom odsjeku Državnog sveučilišta u Michiganu. Ali, iako po karakteru udžbenik, ova je knjiga od šireg interesa i značenja.

I u de Blija je sistematska, a ne regionalna obrada razumljiva osnova svakog općenitog pregleda; iako teoretski pristup u knjizi ustupa pred konkretnim sadržajima, opći zaključci i

principi nalaze istaknuto mjesto. Svojim prilazom sadržajima političke geografije de Blij unosi značajne novine, metodički vrlo zanimljive; uz poglavlja općeg sadržaja donosi i cjelovite tekstove mnogih autora u čemu prepoznajemo i principe metoda »Case Study«. Prednosti su neprijeporne, jer su opća mjesta povezana s razmatranjima konkretne problematike, uz dodatak izvornih tekstova — tako je u knjizi, primjerice, moguće naći i čuveni Mackinderov članak o »Geografskom stožeru svjetske povijesti« iz godine 1904, Robinsonov prilog o Zapadnom Berlinu iz 1953. ili Hartshorneov rad o poljskom koridoru (iz 1937. god) itd.

Kao udžbenik, knjiga profesora de Blij je uspješno je izbjegla sve zamke koje stoje na putu takvim radovima — iako je prirodno morala uključiti niz standardnih sadržaja, potpuno su ne samo izbjegnute bilo kakve stereotipnosti, nego je i obilje originalnog materijala učinilo ovu knjigu izuzetno privlačnom. To vrijedi i za niz primijenjenih i posve originalnih crteža koje je inače dosta teško naći u radovima slične vrste. Prednostima knjige treba dodati i vrlo obilno citiranu literaturu, po kojoj knjiga može predstavljati i važnu bibliografsku orijentaciju, to više što je obuhvaćen niz radova koji potječu još iz razdoblja prije II svjetskog rata.

Karakter i obuhvat de Blijeve knjige najbolje ćemo uočiti ako citiramo neka njezina najvažnija poglavlja; ona uključuju probleme koncepcije nacionalnih država, teritorija i stanovništva, globalne geopolitike, granica, tamponskih zona, teritorijalnih mora, regija jezgri, »capitala«, federativnih država, suvremene političko-geografske stvarnosti i slično. Prirodno da je iz obilja materijala teško izdvojiti najzanimljivije i najvažnije dijelove. Stoga ćemo upozoriti samo na posebno razrađeno pitanje granica (pogotovu na moru) ilustriran mnogobrojnim primjerima; pažnju privlače i skice, pokušaji da se definiraju glavne strateške zone na zemljinoj površini. To vrijedi i za skice evolucije tamponskih zona u Africi ili prikaze dislokacija regija jezgre u Anglo — i Latinskoj Americi. Za geopolitičare osobito je zanimljiva ciklička teorija o teritorijalnom razvoju države itd.

Međutim, nizom isticanih prednosti ne mogu se prikriti i neki nedostaci; na primjer u uvodu je sigurno trebalo naći mjesta analiza sadašnjeg stanja i promjena teritorijalnog rasporeda u nacionalnom, rasnom i religijskom sastavu stanovništva, začuđuje također da je izostalo pitanje unutrašnje političko-teritorijalne podjele i političko-geografsko značenje riječnih tokova; nadalje, mogli smo očekivati detaljniju obradu suvremenih globalno-strateških prilika kao i vojno — blokovskih organizacija.

Ipak, unatoč nedostacima, de Blijeva knjiga ulazi u red najznačajnijih radova s područja općeg pristupa političkoj geografiji i donekle geopolitici i globalnoj strategiji. Zato je njezina primjena mnogostruka, posebno u sferi razumijevanja osnova međunarodnih političkih odnosa. Ako tome dodamo i praktički uvijek zajamčen autorov objektivni pristup odgovarajućim sadržajima, upotpunit ćemo svoj zaključak o vrijednostima citirane »Sistematske političke geografije«.

Govoreći o tematici političke geografije treba na kraju barem spomenuti još nekoliko (iako ne i najnovijih) radova koji se odnose na ovu znanstvenu disciplinu — ovdje citiramo slijedeće važnije radove:

- 1) H. W. Weigert »Principles of political geography« (Appleton — Century — Crofts, Inc, N. York, 1957, str. V—XIV i 1—723).
- 2) L. M. Alexander: »World political patterns« (»Rand Mc. Nally and co«, Chicago, 1963, str. 1—628).
- 3) S. B. Cohen: »Geography and politics in a divided world« (»Methuen«, — London, 1964).

Ch. A. Fischer (editor): »Essays in Political geography« (»Methuen and co L. T. D.« London, 1968, str. 1—387)

U nizu suvremenih radova na temu opće i primijenjene (regionalne) političke geografije koje se javljaju na Zapadu vrijedno je upozoriti i na Fischеров zbornik koji uključuje niz posve aktualnih i nadasve zanimljivih priloga¹. Zbornik je podijeljen u dva odjeljka — u prvom obuhvaćen je niz tema opće političke geografije, u drugom se analiziraju pojedini regionalni i posve konkretni problemi, što smatramo osnovnom vrijednošću rada.

Prvi dio pod naslovom »Geografski aspekti međusobnih odnosa među

državama² uključuje nekoliko tema, zapravo razrada nekih standardnih sadržaja političke geografije; u tome posebno izdvajamo neke probleme vezane uz političko-teritorijalnu podjelu (prilog J. N. H. Douglasa), koja je uz regionalnu geografsku i gospodarsko-planersku podjelu osnovni teritorijalni okvir za ekonomski i uopće socijalni život neke zemlje.

Pažnju izazivaju još dva priloga — W. G. Easta i S. B. Cohena, inače poznatih autora historijske i političke geografije³; dok East raspravlja o supranacionalnim i supradržavnim organizacijama, u čemu svoje mjesto nalaze i NATO-pakt i Varšavski ugovor, Cohen u svom prilogu razmatra mogućnosti ostvarivanja globalne geostrateške ravnoteže. Tu se (str. 69) donosi zanimljiva skica glavnih geostrateških regija svijeta. Oba priloga mogu pružiti korisne spoznaje ne samo geografima, nego i svim onima (pravnicima, specijalistima za međunarodne političke odnose, stratezi, politolozi i slično) kojima profesionalno zanimanje zadire u složenu stvarnost suvremenih globalnih odnosa.

Drugi dio zbornika pod naslovom: »Primjer iz procesa dekolonizacije« obrađuje niz konkretnih regionalnih problema, u prvom redu iz sfere graničnih sukoba i teritorijalnih prijevora između pojedinih nedavno dekoloniziranih zemalja ili Trećeg svijeta općenito. Ovi kratki prilozi od petnaestak do tridesetak stranica donose obilje konkretnog materijala, koji inače ne bi mogao ući u veće publikacije općenitijega karaktera. Prije svega, aktualnost i visoka specijalistička razina mogli su biti postignuti samo angažiranjem specijaliziranih stručnjaka iz raznih dijelova svijeta — tako su zastupani autori sa sveučilišta u Cambridgeu, Heidelbergu i Tel Avivu, s londonske »Škole orijentalnih i afričkih studija«, iz iračkog Ministarstva poljoprivrede, itd. Značajno je da čak i onda kada se ne možemo složiti sa stavovima pojedinih autora, nije moguće zaniijekati korisnost uvrštenih priloga — različitost shvaćanja i pristupa može samo pridonijeti izgradivanju što objektivnijih gledišta.

Među posebnim prilogima nemoguće je izdvojiti sve one najvrednije — ali u svakom izboru treba spomenuti Fischerovo razmatranje političko-geografskih karakteristika Malezije, Fre-

eberneove probleme graničnih odnosa i sovjetsko-kineskog suparništva u Sinkjangu ili Brawerova pitanja vezana uz prijepore i sukobe oko jordanjskih voda; zatim, to se odnosi i na Hillingova razmatranja kontinentalno zatvorenih država u Africi, Hoderova o problemu plemena Ewe itd; isto je tako nemoguće ispustiti Serianovo tretiranje pitanja formiranja granične linije između Iraka i Irana kao i izuzetno zanimljivu Kristofovljevu analizu različitih uvriježenih shvaćanja o biti Rusije, što uključuje niz geografskih, ekonomskih, povijesnih i političkih osvrta.

Na kraju treba istaknuti još jednu pozitivnu karakteristiku Ficherova zbornika — on obiluje primijenjenim, često vrlo specijaliziranim skicama koje nije moguće pronaći u drugim izvorima. Također treba naglasiti nastavnu vrijednost zbornika koji može idealno poslužiti kao osnova specijalizirane nastavne tematike ili rasprava u sklopu seminarskih radova, pogotovu zato jer svaki prilog na kraju upućuje i na daljnju literaturu.

¹ Treba odmah upozoriti da se na tzv. Istoku standardni sadržaji političke geografije i geostrategije, koji, dakako, mogu biti i geopolitički intonirani, ne mogu smatrati predmetom šireg javnog interesa fakultetskih nastavnih programa ili javnog znanstvenog rada, zbog čega izostaju odgovarajući radovi. Međutim, barem neke naznake moguće je naći u izvornim ili prevedenim radovima s područja opće strategije.

² Misli se, dakako, u prvom redu na političko-geografsku i geostratešku komponentu.

³ Treba podsjetiti na Eastov »Povijestni zemljopis Evrope«, koji je u Zagrebu izdala »Matica hrvatska« 1944. godine, i Cohenov rad pod naslovom »Geography and politics in a divided world« (»Metheun and co L. T. D.«, London, 1964).

R. Pavić

D. E. SOPHER: »Geography of religious«

(Prentice-Mall, Juc. Eeglewood Cliffs. N. J, 1967)

Publikacije koje bi se na sintetički način posebno bavile geografskim pristupom religijskom fenomenu nisu za sada naročito brojne, iako je očito da i geografski tretman navedene problematike moramo smatrati primjerenim. Slijedi to u prvom redu iz dvaju razloga — pravo i ovdje se radi o karakteristikama vezanim za prostorni raspored i dislokaciju neke pojave u prostoru, i drugo — i ovdje treba voditi računa o činjenici da između prirodno-geografske osnove i religije kao specifičnog oblika društvene nadgradnje i svijesti zasigurno postoji odgovarajuća povezanost. U tome, dakako nije moguće zaobići i činjenicu da su ovakvi radovi i pristupi, dopunjeni odgovarajućim tretmanom rasporeda rasa, naroda i jezika, nezaobilazne osnove za razumij enje i niza političkih zbivanja i politoloških fenomena u suvremenom svijetu.

U tom smislu Sopherova knjiga zaslužuje osobitu pažnju — na to jasno upućuju i naslovi njezinih poglavlja: »Geografski studij religije«, »Geografska osnovica religijskih sistema«, »Religija i zemlja«, »Religija i organizacija prostora«, »Raspored religija«, »Geografski pristup suvremenoj religiji«. Sopherova knjiga neobično je bogata i raznolika — to je sigurno jedan od razloga da se autor ponekad udaljava od strogo geografskog pristupa i sadržaja. Također je šteta što je knjiga opremljena ograničenim brojem crteža. Međutim, sve su to prirodni nedostaci jednog geografski i općedruštveno izuzetno značajnog i umnogome pionirskog posla. Ovaj prilog ima veliku vrijednost u aktiviranju zanimanja za one aspekte geografskog pristupa koji su u nas u posljednjih dvadesetak godina bili praktično posve zanemareni — a među njih treba svakako ubrojiti pitanja rasporeda religija, rasa, naroda, jezika i sl. Zato je Sopherova knjiga, i ne samo za geografe, važan poticaj i upozorenje.

R. Pavić

André Gorz:

RADNIČKA STRATEGIJA I KAPITALIZAM

Izdanje: »Komunist«, Beograd, 1970.

Sa zakašnjenjem od približno šest godina naš je čitalac konačno dobio u ruke prijevod jednog od kapitalnih djela suvremene marksističke misli u Francuskoj, a vjerovatno i jednog od vrhunskih djela suvremene marksističke teorije uopće. Polazeći od ocjene da »sada ne može postojati socijalističko društvo čiji bi model mogao preuzeti radnički pokret zemalja razvijenog kapitalizma« (str. 20), Gorz sve svoje napore usmjerava na izgradnju strategije radničkog pokreta u uvjetima superrazvijenog kapitalizma, u kojem elementarna materijalna bijeda proleterijata više ne postoji, niti može biti neposredan dokaz nužnosti socijalizma i neposredni pokretač radikalnog preobražaja društva. Očekivanje jednokratnog oružanog prevrata u tim zemljama vodi samo demobilizaciji radničkog pokreta, koji se mora osloboditi svoje tradicionalne strategije i izgraditi novu, efikasniju: »Tu je, upravo riječ o strategiji da radnici (istakao autor) osvoje vlast koja, uostalom, ne isključuje mogućnost ili čak nužnost revolucionarnog zauzimanja vlasti u kasnijoj etapi.« (str. 13) Gorz ispituje mogućnost »revolucionarnih reformi« kao puta postepenog prevladavanja kapitalizma; on ih označava terminom »reforma strukture« i naglašava da pod tim pojmom ne podrazumijeva reforme koje samo racionaliziraju sistem i podjelu vlasti, nego reforme koje primjenjuju i kontroliraju oni koji ih zahtijevaju, i koje stoga uvijek porađaju nova demokratska središta (antikapitalističke) vlasti.

Zajedno s cijelom jednom strujom sindikalizma, utjecajnom naročito u Italiji, a prisutnom i u Francuskoj, Gorz smatra »sindikatom mnogo više nego partiju katalizatorom i poprištem formiranja klasne svijesti u neokapitalističkom društvu« (str. 15) jer polazi s radnikova radnog mjesta i izražava potrebe koje se rađaju iz same proizvodnje. U uvjetima masovnih ideologija i integriranja partija u sistem »organiziranog kapitalizma«

(neokapitalizma), sindikat postaje eminentna politička snaga i ne može biti podređen partijama.

Danas su u zemljama razvijenog kapitalizma osnovne potrebe proletarijata zadovoljene, ali ne i njegove povijesno-temeljne potrebe: nije više riječ o kategoričkom zahtjevu za životom, već o mnogo elastičnijem zahtjevu za boljim životom. Stoga su posredovanja od sadašnjeg stanja do jasne svijesti o potrebi njegova revolucionarnog obrata potrebija nego prije i revolucionarna teorija postaje to značajnija. Borbe za povećanje namjnine imaju sve ograničeniji domet, i prijeko potrebnima postaju reforme strukture koje sadrže podružtvljavanje funkcije investiranja i novu strukturu vlasti. Revandikativna strategija ima zadatak da položaj radnika na radnome mjestu poveže s njegovim položajem u društvu i da tako formira globalni plan klasne borbe, utemeljen na tri bitne dimenzije radnikove radne snage: »1. *radni odnosi*, tj. formiranje, procjena i upotreba radne snage u poduzeću; 2. *svrhovitost rada*, tj. ciljevi (ili proizvodi) kojima radna snaga služi u društvu; 3. *reprodukcija radne snage*, tj. modus i životna sredina radnika, način na koji on može zadovoljiti ljudske potrebe.« (kurziv autora, str. 31). S obzirom na to da strategija radničkog pokreta mora polaziti od izvornih *potreba* radničke klase, radnička alternativa globalnoj politici neokapitalizma nužno izvire iz tri navedena aspekta radnikova položaja.

U poglavlju o radnim odnosima Gorz polazi od radnikove potrebe da ovlada radom i tehničkom evolucijom, umjesto da im bude podjarmljen, i ustanovljava već notornu činjenicu da kapitalistička industrija teži da formira amputirane ljude, koji su odgovorni za svoj rad, ali ne gospodare uvjetima njegova izvršenja. Radnik je potlačen prije svega na svom radnom mjestu, i pitanje ponovnog postizanja njegove autonomije unutar proizvodnog procesa bitno je pitanje sindikalne perspektive. Stoga se autor zalaže za »sindikalnu kontrolu nad svim aspektima radnog odnosa, s ciljem: 1. da se zahtjevi procesa proizvodnje prilagode i podrede potrebama radnika; 2. da se ograniči oblast prepuštena patronalnoj arbitraži; 3 da se najzad uspostavi istinska radnička

protuvlast, kadra da ospori sistem odlučivanja kapitalističkog upravljanja i da mu se pozitivno suprotstavi, u poduzeću i u cijelom društvu.« (str. 38)

Moderna krupna industrija teži prema integraciji radnika u kapitalističko poduzeće, i stoga sindikat mora poduzeti sve da integraciju izbjegne. Gorz se zalaže za to da sindikat aktivno pobija kapitalističko upravljanje, s tim što treba ovladati pretpostavkama od kojih polazi političko upravljanje, da anticipira odluke patronata i na svakom koraku postavi svoje alternativno rješenje boreći se za njega. Na taj način sindikat će razarati kapitalizam iznutra, pojačavati njegove unutarnje suprotnost i podizati radničku svijest, povezujući parcijalne i lokalne revandikacije s perspektivom globalnog odgovora — alternative monopolističkom kapitalizmu. Osobita je kvaliteta ovog rada u tome što se Gorz ne ustručava razraditi konkretne akcione planove socijalističkih snaga na pojedinim »područjima«, ne ostajući na općim teorijskim generalizacijama. Na primjer u poglavlju o kojem je riječ daje skicu konkretnog radnog programa sindikata, što svjedoči o izuzetnoj kreativnosti i intelektualnoj hrabrosti ovog intelektualca radničke klase.

Poglavlje »Svrhovitost rada« otvara sudbonosnu temu o radu o njegovoj svrsi. Prepoznajući otuđenje rada kao osnovu cijelog sistema kapitalizma s kojim se radnički pokret suočava, autor dopire do epohalne razine problema »oslobođenja rada«, obrata rada u proizvodnju. Postavljajući pitanje o kvaliteti proizvodnih snaga, o njihovu usmjeravanju, kako bi re kao Marcuse, Gorz na tragu izvorne Marxove misli formulira bitnu proturječnost između unutarnje svrhovitosti rada sa stanovišta radnika i njegove vanjske svrhovitosti sa stanovišta kapitala, između istinskih ljudskih potreba i logike akumulacije kapitala: »... za radnika rad ima smisla *samo kao proizvodnje ljudskog svijeta*; za kapital rad ima smisla *samo kao proizvodnje profita*, ma kakva inače bila korisnost proizvoda pomoću kojih se ostvaruje profit.« (str. 50) Cijela je knjiga u znaku pune svijetlosti o fundamentalnom karakteru ove proturječnosti za povijesnu epohu čiji smo sudionici.

Borba protiv eksploatacije vodi od već nedostatnih kvantitativnih prema kvalitativnim ravandikacijama radničkog pokreta, koje osobito postavlja talijanski radnički pokret i koje »predlažu alternativnu liniju u odnosu prema monopolističkoj politici razvoja.« (str. 53) Na svim razinama mora se konstatirati konkretna i pozitivna alternativa, ostvarivana pod pritiskom masa: u radionici, poduzeću, grani i sektoru, gradu, provinciji i na razinu plana, tj. društva.

Neujednačenu ekonomiju državno-monopolističkoga kapitalizma karakterizira »javna bijeda u privatnom obilju (Gallvaith), jer monopoli nameću takav model proizvodnje i potrošnje koji im omogućava najvišu profitnu stopu, bez obzira na to koliko taj model stvarno pokriva društvene i kulturne potrebe. Stoga suvremeni kapitalizam i rada barbarsku civilizaciju individualne potrošnje i masovnog individuuma, o kojoj je napisano toliko pronicljivih redaka. Međutim, otuđenje u potrošnji, otuđeni potrošač samo je derivat otuđenja u proizvodnji. Pomasovljeni i pasivni potrošač u radnim je odnosima otuđeni proizvođač, radnik odsječen od svog rada i svog proizvoda.

Pitajući se o mogućnosti utemeljenja pozitivne kritike kapitalističkog modela razvoja na potrebama koje niču iz samog razvitka proizvodnih snaga i na načinu na koji kapitalističko »društvo obilja« te potrebe »zadovoljava«, Gorz polazi od empirijske činjenice da u svim razvijenim kapitalističkim društvima usporedo postoje golema rasipanja i široko nezadovoljene osnovne potrebe, koje se mogu zadovoljiti tek kolektivno. Zadatak je revolucionarne misli i prakse da »pobija kapitalističku politiku upravljanja poduzećima i ekonomijom u ime jednog drukčijeg upravljanja, tj. orijentacije proizvodnje s obzirom na potrebe, a ne radi maksimalnog profita... da crta jedan drukčiji model potrošnje — to ima revolucionarni doseg...« (str. 72) Naime, logika kapitala jest logika neposredne kratkoročne rentabilnosti i odatle kapital prepušta propasti sve djelatnosti kojih se proizvod ne može ekonomski kvantificirati; stoga je cijela oblast javnih usluga, javnih dobara koja služe zadovoljavanju kolektivnih potreba, u kapitalizmu izrazito zanema-

rena. Potrebe se ne mogu pojmiti ekonomski, one su trajno proturječne s kapitalizmom, koji ih nastoji potisnuti jer poznaje samo homo oeconomicusa, a ne i čovječnog čovjeka. »Kolektivne su potrebe dakle, objektivno u proturječnosti s logikom kapitalističkog razvitka. Ona je po prirodi nesposobna da im dade prioritet koji im pripada. Stoga revandikacija u ime kolektivnih potreba sadrži radikalno pobijanje kapitalističkog sistema na tri plana: ekonomskom, političkom i kulturnom.« (str. 82) Prijeko je potrebno već u kapitalizmu formirati i širiti podružtvljeni sektor, koji zahtijeva da se pod društvenu kontrolu stave središta akumulacije privatnoga kapitala. Tako podružtvljeni sektor umjesto da stabilizira kapitalizam, djeluje u njemu kao trajna proturječnost koja zaoštava klasnu borbu i vodi konačnom napadu. To zahtijeva globalnu strategiju prijelaza u socijalizam putem posrednih ciljeva i strukturalnih reformi: Ako nedostaje cjelovita perspektiva, sve reforme, ma kako one bile napredne, bit će resorbirane od kapitalizma u jednoj »mješovitog' ekonomiji skandinavskog tipa, koja i dalje zadržava vlast kapitala i otuđenje rada, mada pruža blagostanje svima (str. 85—86).«

Analiza proširene reprodukcije radne snage stavlja u pitanje model kapitalističke civilizacije i dopijeva do pitanja civilizacije i čovjeka koje treba stvoriti. Pri tom Gorz metodološki ispravno polazi od činjenice da i same fundamentalne ljudske potrebe imaju povijesni karakter: iako od prirode data, »svaka je potreba, u stvari, društvenom organizacijom.« (str. 87) društveno određena: svome zadovoljenju ona može smjerati samo posredstvom društva, ona je odala u svojoj težnji, potreba za izvjesnom To inclusive znači da sve fundamentalne potrebe imaju i svoju kulturnu dimenziju, kako u proizvodnji, tako i u potrošnji njihova predmeta. Sve dok traje žestoka oskudica materijalnih sredstava za život, interes i potreba društvene cjeline nužno su proturječni s interesom i potrebom pojedinca koji je podređen proizvodnji (ili akumulaciji). Kad je oskudica prevladana, u prvi plan dolazi problem vrste i sadržaj života koji treba proizvesti, ljudski zahtjev da se proizvodnja podredi potrebama. Suvremeni

kapitalizam potiskuje istinske ljudske potrebe u ime nečovječne potrebe da akumulira kapital; radnik koji je suveren u svojoj proizvodnoj praksi, rob je u odnosu prema kapitalu. Boriti se da život sačuva smisao stoga znači boriti se protiv vlasti kapitala, a ta je bitka uvelike kulturna bitka. Prihvatiti pak proširenu reprodukciju radne snage znači zaniijekati da je radna snaga roba, potvrditi da je ona radnik sam i da su udruženi radnici u pravu da svojoj radnoj snazi osiguraju društveno upravljanje.

Kvalificirani znanstveni i tehnički radnici vrhunskih modernih industrija suvereni su u svojoj proizvodnoj praksi, i zato su u stalnom, latentnom ili očitom konfliktu s hijerarhijskim odnosom svoje podređenosti vlasničkom kapitalu poduzeća. Unatoč visokim plaćama, otuđenje rada prisutno je u proturječju suverene proizvodne prakse koja u sebi nosi vlastitu svrhu i vanjske interne svrhe uvećavanja kapitala te postaje sve nepodnošljivija.

U nešto više od četiri stranice Gorz daje kongenijalnu načelnu analizu toliko aktualnog problema tehnokracije. On najprije konstatira da »u bazi, u tehnički najrazvijenijim industrijama radnici (kao uostalom i profesionalno kvalificirani slojevi sitnog i srednjeg seljaštva) teže da sami upravljaju... sredstvima za proizvodnju, te lokalnim i regionalnim životom, teže upravljanju za koje oni imaju nužne kompetencije« (str. 103—104), i zatim ističe da je totalitaran i diktatorski tehnokratski aparat nužan samo zbog kulturnog i odgojnog zaostajanja individua koji tako nisu u stanju da sami osiguraju upravljanje proizvodnjom i društvom na svim razinama. Po svojoj funkciji tehnokracija teži da se postavi »iznad klasa«, a njezina ideologija »depolitizacije masa« i »neutralnosti« države jest ideologija opravdanja vlasti i dominacije koju ona zahtijeva za sebe. U uvjetima kad vlada buržoazija, ona nužno igra igru upravo te društvene klase. Iako je pomoć tehnokrata prijeko potrebna radničkom pokretu, i totalitarni karakter kapitalističke socijalističke država nipošto ne mora zadržati diktatorski i totalitarni karakter kapitalističke države, niti ostaviti tehnokraciji monopol upravljanja.

Vlast tehnokracije svjedoči o nemoći udruženih radnika, da sami upravljaju proizvodnjom i društvom, ali ta nemoć nije inherentna složenosti proizvodnje i društva, već proizlazi iz namjernog kulturnog osakaćivanja i nerazvijenosti. Međutim, zahtjev samoupravljanja rada se iz same proizvodne prakse i nužno se širi preko pragova tvornica i laboratorija na cjelokupni društveni život. »Jedini humanizam koji će moći uslijediti za humanizmom rada jest humanizam slobodne aktivnosti i samoupravljanja na svim razinama. On pretpostavlja da individuumi, umjesto da se uzimaju i da su uzeti kao sredstva, budu uzeti i uzimani kao cilj. Da slobodno vrijeme, a ne više radno vrijeme, postane podlogom bogatstva. Nije ni utopijski ni preuranjeno boriti se za tu perspektivu. U razvijenim industrijskim društvima automatizacija će biti stvarnost prije kraja stoljeća. Bit će potrebna jedna generacija da bi se individuumi odvikli ideje da su oruđa svojih oruđa, da bi se navikli na slobodu koja će biti njima nadomak, a koju sociolozi izbjegavaju prikazati kako »zastrašuje«, ne pokazujući istodobno da strah proizlazi iz praznine kojom je diktatura efikasnosti i profita ispunila osakaćene ljude.« (str. 110—111)

Drugi dio ove izuzetno vrijedne knjige razmatra problematiku radničkog pokreta u uvjetima Evropske ekonomske zajednice. Poglavlje »Evropa monopola« polazi od konstatacije da je stvaranje EEZ rezultat monopolističke ekspanzije, koja je zahtijevala veliko internacionalno (nacionalno) tržište. Ta konstatacija, kao i taj cijeli dio knjige, utemeljena je na izvanrednom i vrlo detaljnom poznavanju zapadnoevropskih prilika, tako da Gorzove analize ovdje suvereno zadiru u detalje, osobito privrednoga karaktera, ne zanemarujući nikad cjelinu. Zato autor s mnogo opravdanja zaključuje da »nacionalno dirigranje ima velike šanse da ga buržoazije zahtijevaju kao najracionalnije rješenje, kako sa stanovišta kapitalističke ekonomije, tako i sa stanovišta političke stabilnosti« (str. 129), i da stoga radnički i socijalistički pokret mora pripremiti strategiju preobražaja u uvjetima mogućeg stvaranja jedne nacionalne evropske države. Pri tom osobito treba imati na umu

činjenicu da zapadnoevropska integracija izaziva regionalne krize i krizu poljoprivrede.

U poglavlju »Evropa radnika« Gorz iznosi tezu da će »u toku idućeg desetljeća, borba klasa u Evropi biti uvjetovana evropskom ekonomskom integracijom, ma kakav oblik ona poprimala, i preokretima koji će na svim planovima pobiti proces internacionalizacije proizvodnje. Isto tako potrebno je ispitati koje se mogućnosti akcije iz toga izdvajaju za radne klase, počevši s odstranjivanjem tokova koji već sada moraju biti isključeni« (str. 143—144). Za radnički pokret nije prihvatljiv povratak na nacionalni protekcionizam, krizu bremenitu katastrofom u jednom dijelu ili u cjelini EEZ ili kapitalističkog svijeta, kao ni očuvanje ili obnova slobodne igre konkurencije i konkurentskog tržišta. Umjesto prihvaćanja bilo koje od tih »alternativa« za radnički je pokret »plodnije tražiti kojim se sredstvima radnička klasa, uklapajući se na antagonistički način u tu izgradnju (integrirane Evrope, I. J.), može dočepati procesa internacionalizacije i nametnuti mu svoje vlastite perspektive, kako boreći se na razini evropskih institucija za antimonopolističku integraciju, tako organizirajući, na rubu institucija, internacionalne protumoci« (str. 144). Prijeko je potrebno koordinirati sektorske, regionalne i nacionalne strategije u pravcu izgradnje internacionalne strategije radničkog pokreta prema evropskoj integraciji. Da ne bi, ograničavajući se na revandikacije potrošnje, »lukavstvom uma« igrane igru u korist monopolističkog kapitalizma, radničke borbe moraju nužno postaviti i revandikacije radničkih moći koje dovode u pitanje sve vitalne strukture kapitalizma, »svrhovitost društvenog rada i samu kapitalističku civilizaciju« (str. 151).

Lucidni napor revolucionarne komunističke misli, materijaliziran u ovoj dragocjenoj knjizi, upravo je genijalna sinteza filozofskog, ekonomskog, sociološkog i politološkog pristupa problemu. Marx je svojedobno brutalno napisao da se filozofija prema studiju zbiljskog svijeta odnosi kao onanija prema spolnoj ljubavi: ovdje je upravo riječ o studiju zbiljskog svijeta, studiju koji je sav usredotočen na ozbiljenje Marxove epohalne 11. teze o Feuerbachu. Daleko

od svakog socijaldemokratizma i stalinizma, Gorzov napor vođen je izvornom marksističkom koncepcijom socijalizma: »Politički, socijalizam može biti samo vlast radničke klase; ekonomski, on može biti samo kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, tj. kraj eksploatacije. Ali, ne samo to: on je također novi tip odnosa među ljudima, novi poredak prioriteta, novi model života i kulture. Ako nije sve to zajedno, on gubi svoj smisao. Taj smisao, ako se definira u jednoj rečenici, jest: predrednost proizvodnje potrebama, kako u pogledu *onoga što* je proizvedeno, tako i u pogledu *načina* na koji se proizvodi... (Bitna je) potreba da čovjek bude oslobođen ne samo eksploatacije, nego i tlačenja i otuđenja u radu i u dokolici« (str. 14—15).

Pojedini pasusi ove knjige kao da su pisani za jugoslavenske prilike i potrebe. Cjelokupan Gorzov teorijski napor izvanredno je aktualan, sadržajno i metodološki, za ozbiljenje naše koncepcije samoupravnog socijalizma, i to u prvom redu zbog dosljednosti s kojom svu strategiju radničkog pokreta izvodi iz radnikova egzistencijalnog položaja u proizvodnji i društvu, dosljednosti s kojom novi svijet izvodi iz radnikovih fundamentalnih ljudskih potreba.

Ivan Jakopović

WESTINTEGRATION UND OSTEUROPA

(Verlag Wissenschaft und Politik,
Köln, 1965. str. 240)

Djelo »Westintegration und Osteuropa«, u izdanju Instituta za znanost i politiku u Kölnu, objedinjava dvanaest eseja evropskih i američkih stručnjaka i političara, koji u svojim pravnim, sociološkim, ekonomskim i politološkim analizama obrađuju jedno ili više pitanja tadašnje vrlo kompleksne svjetske, posebno evropske političke i ekonomske situacije, da bi zajedno pokušali ukazati na određene nužne pravce kojima bi se ona trebala mijenjati.

Objavljeno u vrijeme svježe prisutnih iskustava i reperkusija desetgodišnjeg hladnoratovskog razdoblja u

međunarodnim odnosima, koje se na evropskom tlu manifestirao u oštroj podjeli i međusobnoj izolaciji njezina istočnog i zapadnog dijela, ideološko-političkoj konfrontaciji dvaju blokova i zatvaranju evropskih država u okviru dvaju svjetskih tržišta ova je knjiga posebno zanimljivo štivo gledano iz sadašnje svjetske i evropske perspektive. Za razliku od vremena u kojem su pisane spomenute analize, suvremene međunarodne odnose obilježava veći stupanj međusobnih kontakata, suradnje i ideološke tolerancije između Istoka i Zapada. Svjedoci smo kvalitativno novih, u poslijeratnim godinama nepoznatih, poteza u diplomaciji evropskih država (Sovjetsko-njemački ugovor o nenapadanju, Ugovor četiriju sila o Berlinu, početak dogovora za održavanje Konferencije o evropskoj sigurnosti, SALT i dr), koji ujedno označavaju početke rješavanja ključnih evropskih problema.

Osnovne teze autora, njihova razmišljanja i preokupacije, prezentirane ovim djelom u četiri glavne grupe pitanja (I. Zapadna integracija i Istočna Evropa; II. Privredni problemi evropskog jedinstva; III. Politički i vojni problemi evropskog zbližavanja; IV. Perspektive evropsko-američkog partnerstva) imaju punu političku aktualnost i znanstvenu relevantnost i danas. Jednako tako središnje pitanje postizanja više i punije suradnje evropskih država upravo je jedno od težišta cjelokupne današnje svjetske politike.

I

Velik dio pažnje autora objavljenih eseja usmjeren je sklopu pitanja koja proizlaze iz činjenice poslijeratne pozicije Evrope u dva društveno-politička sistema, dva svjetska tržišta i suprotstavljenosti globalnih pretenzija dviju svjetskih sila oko kojih su okupljene evropske zemlje. Američki profesor Philip E. Mosely, tako, piše o poslijeratnom »amputiranju« istočnog evropskog dijela u kojem su potom stvorene »marionetske komunističke vlade iznutra učvršćene izgrađenim policijskim aparatom« str. 15), da bi osobitu pažnju poklonio analizi *sovjetske svjetske strategije*. Autor smatra da je »revolucionarno iskustvo ranog boljševizma«, kasnije zamijenjeno ambicijom ponašanja Sov-

jatskog Saveza kao jedne od dviju svjetskih sila, čiji se ekspanzionistički ciljevi jasno mogu zapaziti u jugoistočnoj Aziji, Indiji i Indoneziji, u konsolidiranju socijalističkog lagera u istočnoj Evropi i u stalnim nastojanjima da se onemoguće zapadni integracioni procesi.

Blisko mišljenje izražava i Boris Meissner koji smatra da se sovjetska vanjska politika (toga dazdoblja-op. BB) može objasniti kao sinteza »svjetsko revolucionarnih pretenzija i nacionalno-imperijalističke politike sile« (str. 97) povezane s totalitarnom unutrašnjom strukturom. Kao argumente određenja SSSR-a, prije svega kao sile globalnih interesa, Meissner navodi: sklapanje pakta Hitler-Staljin 1939. godine, diobu Poljske, aneksiju triju baltičkih država, tradicionalno ekspanzionističke ciljeve, na Dalekom istoku, podjelu Njemačke, berlinsku blokadu, sovjeliziranje istočne Evrope, razilaženje s Jugoslavijom 1948. i sovjetsko-kineski konflikt 1963. godine.

Autor, međutim, ukazuje i na, po njemu, drugu etapu sovjetske svjetske strategije, koja je *defanzivnog karaktera*, a čiji je protagonist Hruščov. Razlog zbog kojih se Hruščov priklanja sporazumijevanju sa Zapadom, on vidi u unutrašnjoj krizi sovjetskog društva (oskudica kapitala, promašena investiciona politika, nedostatak kvalificirane radne snage, nerazmjer između pojedinih privrednih grana, nužno donošenje realnijeg gospodarskog plana i dr) i shvaćanju da SSSR može očuvati svoju moć samo ako se ograniči na područje svog utjecaja. S drugom svjetskom silom ide se stoga na politiku popuštanja (*Entspannungspolitik*), na kontrolirano razoružanje i pronalaženje mogućnosti privredne suradnje kako bi se očuvao status quo i spriječila prevaga moći u korist SAD-a. Ovom trenutku zisac ujedno pridaje značaj početka stvaranja temelja dugoročnog mira u Evropi.

S navedenim stavovima može se, bez sumnje, polemizirati. S jedne strane jer sadrže elemente koji odgovaraju objektivnom položaju Sovjetskog Saveza kao svjetske sile, koja stoga ima i globalne strateške interese, a s druge jer navedena mišljenja često nisu dovoljno objektivna. To se, prije svega, odnosi na tzv. opasnost od »ekspanzionističkog imperijalizma komunizma« u svjetskim razmjerima

radi stvaranja »svjetskog komunističkog carstva« i svjetske predominacije Sovjetskog Saveza.

II

Dio eseja u kojima autori (Alfred Mozer, Charles E. Carrington, Karl Theodor Freiherr, Wenzel Jaksch) obrađuju privredne aspekte evropske suradnje i jedinstvenosti ukazuju, uz prikaze razvoja Zapadnoevropskog tržišta i osnovnih principa njegova djelovanja, i na evropske daljnje mogućnosti u tom razvoju. Philip E. Mosely u tom kontekstu dotiče poznato pitanje o mogućnosti evropskog područja da se, po svom ekonomskom potencijalu i standardu najširih slojeva, a pod pretpostavkom, po autoru, privredno integrirane Evrope — pojavi kao dovoljna moć sama za sebe, kao *treća svjetska sila*, a ne samo interesna i strateška sfera SAD-a i SSSR-a.

Gotovo svi autori naglašavaju da na privrednom području ne postoje razlozi za tako snažnu diskrepanciju između evropskih država kao što je slučaj s ideološko-političkim razlikama i ističu, ne samo želju i nadu, već i ekonomsku logiku i nužnost njihove bliske suradnje. Kao pozitivan primjer navode utjecaj GATT-a i početne trgovačke veze između zemalja evropskog Istoka i Zapada. Suvremena evropska privredna kretanja potpuno su opravdala takva očekivanja.

Bilo bi gotovo nemoguće pisati o Zajedničkom tržištu a da se barem ne dotakne i pitanje odnosa Velike Britanije i Evrope. Neki autori vjeruju da će pristup EEZ-u oslabiti Komonvelt, jednako tako kao što danas, nakon završenih pregovora, odluka o ulasku Britanije u Zajedničko tržište nailazi na jaku opoziciju u samoj Britaniji.

III

U raspravi o političkim i vojnim problemima vezanim uz evropsko zbližavanje valja razmišljati o mnogo većem broju prepreka no što je to slučaj s privrednim kretanjima. Bliskosti u sličnoj i zajedničkoj povijesnoj, kulturnoj i trgovačkoj tradiciji evropskih zemalja prelaze, ovdje, u oštre političke razlike *društveno-političkih sistema i ideologija*.

Gotovo svi autori (Boris Meissner, Stefan T. Possony, Ferdinand O. Miksche, Frank L. Howely) poklanjaju znatan dio svojih preokupacija organizaciji NATO-pakta, uzrocima njezina formiranja, unutarnjoj strukturi, načinima djelovanja te potrebi da jača ta alijansa zapadnih država. Nisu izostala ni ekstremna mišljenja kao što je stav Karla Theodora Freiherra, po kojem se uzroci hladnog rata i zapadnog vojno-političkog organiziranja trebaju tražiti u sovjetskoj vanjskoj politici, u čijoj je srži militantna ideologija. U opovrgavanju takvog isključivog mišljenja potrebno je kao svjedoka prizvati proteklo vrijeme koje je jasno pokazalo da Sovjeti nemaju agresivnih namjera prema zapadnoevropskim zemljama i činjenicu da je vojno-politička organizacija istočnih socijalističkih država stvorena šest godina nakon formiranja Atlantskog saveza (1955. godine).

Potrebu da jača NATO ističu gotovo svi autori, a posebno se izdvajaju i zajednički interesi Amerike i zapadne Evrope u zajedničkom suprotstavljanju Sovjetskom Savezu. Stefan T. Possony npr. smatra potrebnim usmjeravati daljnji razvoj te organizacije, bez spontanosti i stihijskih refleksija u njemu. U svojoj analizi Possony razvija i zanimljivu, na Zapadu dosta dugo prisutnu, tezu o mogućnostima prerastanja Zapadne vojne alijanse u određeni tip *nadnacionalne organizacije*.

Upravo se ovdje, dijelom i kao odgovor na takve koncepcije, može dodati i analiza eseja Ferdinanda O. Mikschea, koji obrađuje francuske stavove u paktu, a oni su, kao što je poznato, dijelom narušili njegovu dotadašnju monolitnost. Autor, međutim, zastupa i mišljenje po kojem hladni rat ne može i neće ostati trajno stanje odnosa evropskih država, blokova i sila, vjerujući u realnu mogućnost rješavanja međusobnih nesuglasnosti diplomatskim putem i političkom susretljivošću. Miksche vidi već danas određene pretpostavke takvih kontakata među evropskim državama i dodaje da će promjena prakse Zajedničkog tržišta prema zemljama istočne Evrope, demokratiziranje društvenih i međusobnih odnosa među zemljama u socijalističkoj sferi država te porastom obostrane ovisnosti Istoka i Za-

pada, koju smatra prijeko potrebnom, dovesti do stvaranja jednog *svееvropskog društva*.

Slične stavove zastupa i Frank L. Howley na kraju svog eseja o berlinskom problemu, čije rješenje smatra ključnim u evropskom sklopu pitanja. Ranije trgovačko i industrijsko središte ne samo Njemačke već i srednje Evrope; od vremena Fridricha Velikog, stjecište znanstvenika, pisaca, umjetnika i muzičara — nakon drugog svjetskog rata, Berlin postaje podijeljeni grad, danas s golemim razlikama u socijalnim; političkim i ekonomskim prilikama jednog i drugog dijela.

Berlinsko pitanje od rata do danas svakako je jedno od najsloženijih u Evropi, a predlagana rješenja nisu provedena. Između prijedloga da se pretvori u neutralan grad, da se ujedini njegov istočni i zapadni dio uz ujedinjenje dviju njemačkih država, do prijedloga da se zadrži sadašnje stanje, čini se da do najnovijeg vremena, kada se o Berlinu ponovo raspravljalo da bi se donijela adekvatna rješenja, ni jedno rješenje nije bilo svima prihvatljivo (silama, njemačkim državama i samim građanima Istočnog i Zapadnog Berlina).

IV

Posljednja grupa priloga koji se odnose na perspektive evropsko-američkog partnerstva iznosi i vrijedna zapažanja o mogućnostima daljnjih socijalnih kretanja u Evropi. Počevši od teze Louis-Henrija Paraasa o federativno ujedinjenoj Evropi na čelu sa dvije vodeće zemlje — Njemačkom i Francuskom, do mišljenja Eugena Davidsona po kojemu Evropa ipak kreće putovima uzajamne suradnje i jače povezanosti evropskih država, ovaj dio knjige omogućava različita razmišljanja o daljnjim perspektivama Evrope kao cjeline.

Na kraju valja zaključiti da djelo »Westintegration und Osteuropa« sadrži niz zanimljivih i vrijednih teza, koje treba konzultirati za punije razumijevanje sadašnje evropske političke, ekonomske i društvene situacije u cjelini, i za razmišljanje o rješenjima aktualnih evropskih pitanja.

Božica Blagović

Nobel Symposium 17

SMALL STATES IN INTERNATIONAL RELATIONS

Almqvist Wiksel Förlag AB, Stockholm, 1971, str. 250

Pitanje tretmana i uloge malih i srednjih zemalja u međunarodnim odnosima, odnosa velikih sila i tih država, te malih i srednjih država međusobno, staro je, gotovo kao i trenutak uspostavljanja početnih veza među državama u sklopu međunarodne zajednice. Jednako tako to je pitanje otvoreno i implicite sadržano i u odnosima samih velikih zemalja i super-sila, s kojim kontinuirano računaju u realizaciji svojih globalnih interesa i svjetskih pretenzija.

Ipak, vidljivo je da se tek nakon drugog svjetskog rata, usporedno s procesom dekolonizacije i povećanjem njihova broja, posebno u najnovije vrijeme, malim i srednjim zemljama poklanja ona politička i znanstvena pažnja koju one svojim značenjem i političkom aktivnošću u međunarodnom životu doista i zaslužuju. Stoga je, bez sumnje, krupan doprinos izučavanju toga problema knjiga eseja »Male zemlje u međunarodnim odnosima«, norveškoga Nobelova instituta u Oslu (u redakciji Augusta SCHOUZA i Arne Olava BRUNDTLANDA) u radu čijeg je simpozija sudjelovalo osamnaest teoretičara međunarodnih odnosa iz različitih zemalja i svojim stručnim i savjesno pripremljenim priložima pridonijelo eksplikaciji različitih aspekata zadane teme.

Jedan od prvih problema koji se postavio pred autore, a čije je rješenje većina ujedno shvatila i kao pretpostavku za analizu pojedinih, priložima obrađenih pitanja — samo je definiranje pojma male države. Mada se u svojoj distinkciji malih od velikih država služi poznatim kriterijima — veličina teritorija, broj stanovnika, visina nacionalnog dohotka, vojni potencijal i slično — švedski teoretičar Hiling Eek smatra, u tom određenju, mnogo značajnijom salu ulogu neke zemlje u međunarodnim odnosima.

Slično mišljenje izražava i danski autor Erling Bjør, koji umjesto termina male države upotrebljava pojam uloga male države (small state role), ujedno ukazujući na činjenicu da se o malim državama može govoriti samo u njihovu odnosu prema većima. Tako je npr. Belgija mala država u odnosu prema Francuskoj, a Luxemburg mala zemlja u odnosu prema Belgiji.

Blisko izrealskom autoru Davidu Vitalu koji razlikuje velike, srednje i male sile, Bjør, služeći se u njihovoj klasifikaciji istim kriterijima kao i Eek, u svom radu navodi zanimljivu podjelu država na mini-države, male države, srednje sile, velike sile i super-sile. Uz to Bjør smatra značajnom i razliku u interesima jednih i drugih. Dok se velike sile odlikuju multilateralnim interesima, male su države limitirane u svom međunarodnom ponašanju pretežno bilateralnim interesima. U velikih je želja za svjetskim prestižem snažnija, ali je za male zemlje značajnija, diplomatski aparat je različit, a u realizaciji osnovnih ciljeva vanjske politike koji su im u biti zajednički (zaštita vlastite sigurnosti), za velike zemlje to je, prije svega, obrana teritorija od agresora, a za male ujedno i egzistencijalno pitanje države i nacije.

Bjør u svoja razmatranja uvodi i pojam geografske sigurnosti (security geography) neke zemlje, u kojem analizira njezin geografski položaj, odvojenost i udaljenost od antagonističke sile, konfiguraciju tla i drugo. Pri tom se služi primjerom skandinavskih zemalja da bi s obzirom na njihov različit geografski položaj, ukazao i na njihovu različitu ulogu u međunarodnoj politici. Dok su, po autoru, Danska i Norveška smještene na strateški značajnom području, kako za SAD, tako i za SSSR, Švedska je u strateški sekundarnom položaju, geografski ujedno dobro čuvana, a Finska je uključena u jedan od dvaju hegemonijalnih sistema, ujedno dovoljno daleko od druge velike sile, da se njezin položaj ne može nazvati izloženim. Za neke od afričkih država i zemlje u Latinskoj Americi Bjør upotrebljava pojam marginalnog položaja, jer su udaljene od najvećih država i ujedno za njih nisu posebno strateški značajne. Time je i

pitatnje očuvanja njihove sigurnosti bitno različito od malih država Evrope i Azije.

Za same male zemlje, po Bjølu jedina alternativa uključivanju u blokovske grupacije, jest jačanje međunarodnih organizacija i njihovo djelovanje u njima, kao i okupljanje malih na temelju bilateralnih veza.

II

Položajem malih zemalja u međunarodnim odnosima i utvrđivanjem uvjeta koji određuju njihovu vanjsku politiku, posebno se bavi engleski teoretičar Ronald P. Barston. Uz osnovnu razliku veliki-mali, populacione granice od 10—15 milijuna stanovnika, Barston u svom eseju navodi i osobine ekonomskog razvoja, vojnu sposobnost uspjeh u vanjskoj politici, elemente tradicije, stratešku lokaciju, stupanj stabilnosti unutarnje političke organizacije, sposobnost diplomatskoga kadra te pluralističke interese velikih sila nasuprot regionalnim granicama vanjskih politika malih država.

U ponašanju malih zemalja na međunarodnoj sceni Barston vidi nekoliko mogućnosti:

- sudjelovanje u alijansama velikih;
- status neutralnosti;
- izjašnjavanje za politiku nesvrstavanja;
- članstvo i djelovanje u međunarodnim organizacijama te
- savezi malih zemalja.

Kao svojevrsan nastavak spomenutih teza možemo uzeti i esej nizozemskog pisca L. G. M. Jaqueta, koji na primjeru Nizozemske, kao male zemlje, po autoru srednje sile, opisuje njezin položaj u jednom od svjetskih saveza (NATO-paktu. Kraćim presijekom holandske prošlosti autor ujedno, najuvjerljivijim putem, dokazuje realnost pojma male zemlje. U svom razvoju Nizozemska poznaje status jedne od vodećih evropskih sila, položaj tampon-države između Francuske i Britanske Imperije u prvoj polovici 19. stoljeća, da bi danas bila među srednjim državama (iako ide u deset najbogatijih zemalja svijeta, s jednim od najviših nacionalnih dohodaka po glavi stanovnika).

Odgovarajući na postavljeno pitanje članstva Nizozemske u NATO-paktu, Jaquet eksplicitno ukazuje na prednosti kojima se ona iz tog savezništva koristi u vanjskoj i unutarnjoj politici, a one se svode na puno jamstvo njezine sigurnosti i interesa. U savezu to joj, po autoru, mnogo više može osigurati jedna svjetska sila oslobođena evropskih predrasuda no što je to moguće u krugu evropskih država. U samoj Evropi Nizozemska se bori protiv hegemonije jedne i više država, pa je svojedobno bila i oštar protivnik De Gaulleovih evropskih koncepcija.

III

Određenu vrstu pandana upravo iznesenim stavovima predstavljaju radovi mađarskog sudionika simpozija László Reczeija i rumunjskog teoretičara Iona Nicolaea, koji su svojim priložima obradili položaj malih socijalističkih zemalja u međunarodnoj politici i njihovu ulogu u održavanju svjetskog mira.

László Reczei također počinje raspravu razlikovanjem država i svrstava ih na: razvijene i u razvoju; nesvrstane, neutralne i one pod upravom; socijalističke i nesocijalističke te velike sile i ostale. Tome dodaje još jednu kategorizaciju na: super-sile, velike sile, potencijalno velike sile, srednje sile, male države i zavisne zemlje. U određenju pojma sile, međutim, Reczei uzima kao temeljnu vojnu moć države, posebno njezin nuklearni potencijal.

Središnji dio eseja čini, svakako, preokupacija o uvučenosti mali država u interesne sfere velikih, čemu se one mogu oduprijeti odgovarajućim alijansama malih zemalja. Ukazujući na političku, vojnu i ekonomsku povezanost istočnoevropskih socijalističkih država sa Sovjetskim Savezom, autor pokušava odgovoriti na pitanje koliko im je »slobode političkog manevriranja« ipak ostalo. Mađa je vanjska politika malih socijalističkih zemalja, članica istočnog saveza država, vezana uz vanjsku politiku SSSR-a, Reczei naglašava da to ujedno ne znači i slijepo usvajanje sovjetske politike, kako se to često misli. On posebno izdvaja evropske interese tih zemalja i smatra prijeko potrebnim stvaranje Evropske kolektivne sigurnosti, uz

uvažavanje principa miroljubive koegzistencije u odnosima evropskih država. Ujedno spominje i one akcije malih socijalističkih zemalja koje idu upravo u tom pravcu (ugovor SSSR-Savezna Republika Njemačka, rumunjsko uspostavljanje diplomatskih odnosu sa Saveznom Republikom, bugarske i jugoslavenske inicijative za konsolidaciju balkanske situacije, dobra diplomatska, ekonomska i kulturna suradnja Mađarske i Austrije i drugo).

Kao i Reczei, Ion Nicolae smatra značajnom ulogom malih i srednjih zemalja u svjetskoj politici, s posebnim akcentom na mogućnosti njihova zajedničkog djelovanja da bi se osigurali mir sigurnost u svijetu. Po Nicolaeu, istodobno sa sve većim brojem neutralnih, nesvrstanih, nerazvijenih i razvijenih zemalja u međunarodnom izvotu, koje su rezultno protiv svakog oblika dominacije i agresije, kao i protiv upletanja u njihove unutarnje poslove, a ovisno o njihovu ekonomskom razvoju i stupnju političke neovisnosti, raste i svjetsko značenje tih zemalja.

IV

Po tematici, zaokruženosti analize i cjelovitom pristupu, u skopu spomenutih aspekata položaja malih zemalja u međunarodnim odnosima, čini se gotovo prijeko potrebnim rad jugoslavenskog autora Radovana Vukadinovića o malim državama i politici nesvrstavanja, njezinu nastanku, osnovnim principima i uvjetima njezine daljnje perspektive.

Iza znalačkog pregleda osnovnih tokova međunarodnih odnosa poslije rata, blokofske podjele svijeta i hladnoratofske politike ni rata ni mira«, Vukadinović ukazuje na izvorišta nesvrstane politike. Njezine su pretpostavke u dekolonizaciji dvaju kontinenta azijskog i afričkog, i nastajanju niza novih, uglavnom srednjih i malih zemalja koje traže nove, vanblokovske solucije svojih unutrašnjih i vanjskopolitičkih orijentacija. Politika nesvrstavanja javlja se kao »antiblokovska alternativa« tim zemljama, ali i antiblokovska alternativa međunarodnih odnosa u cjelini.

Izjašnjavanje za principe nesvrstane politike ne znači, kako ističe autor, pasivno promatranje međunarodne

procesu i kretanja, već je »aktivan, pozitivan i konstruktivan angažman« nesvrstanih država u međunarodnoj zajednici u nastojanjima da se osiguraju svjetski mir i međunarodna suradnja. Stoga je i prvobitni naziv »neangažirani« zamijenjen adekvatnijim terminom »nesvrstani«.

U teoretski najzanimljivijem dijelu analize, Vukadinović razmatra mogućnosti usvajanja principa nesvrstane politike u odnosima evropskih država. Mada se izvorno pojavila na azijskom i afričkom području da bi rješavala probleme upravo tih zemalja, s vremenom je politika nesvrstavanja dobila univerzalna obilježja i danas je, po autoru, i cijeli niz evropskih država, iako nisu nesvrstane, stvarno na pozicijama te politike. Posebno se to može primijetiti u promjenama koje je, u proteklom razdoblju, pretrpjela klasična neutralna politika. Akcije evropskih neutralnih zemalja stoga se često podudaraju s nastojanjima Jugoslavije za opću međunarodnu suradnju, poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta država jednakost svih ljudi, a protiv politike sile i miješanja u unutrašnje stvari drugih zemalja.

Stoga u svojoj procjeni daljnje perspektive nesvrstivosti jugoslavenški teoretičar međunarodnih odnosa vidi nužnost daljnje transformacije blokovske politike kojom će sve više i zemlje, članice blokova postajati saveznici zemalja nestvrstane orijentacije, posebno one koje teže nezavisnosti i samostalnosti. Mogućnosti politike nesvrstavanja također su u stalnom povećavanju broja zemalja koje se opredjeljuju za njezine principe, i u rastu njezina utjecaja u svijetu.

U samoj Evropi Vukadinović vidi značajne zadatke malih zemalja u zajedničkom sprečavanju novih blokovskih aranžmana i održavanju sadašnje strukture međunarodnih odnosa, u prekidanju monopola velikih sila u rješavanju evropskih pitanja, kao i u kreiranju vlastitih odgovora malih i srednjih zemalja na aktualnu evropsku situaciju i stvaranju vlastitog evropskog javnog mnijenja i akcija za emancipacijom evropskih zemalja i Evrope u cjelini.

V

Djelovanje malih i srednjih zemalja u međunarodnim organizacijama

slijedeće je tematsko područje koje je okupilo veći broj autora u nastojanjima da se teoretski rasvijetle pojedini aspekti toga međunarodnog fenomena. Sean F. Lemass ukazao je na iskustvo Irske u radu organizacije Ujedinjenih naroda, kako bi dalje zastupao mišljenje da male zemlje mogu najviše pridonijeti svjetskom miru i sigurnosti upravo putem organizacije Ujedinjenih naroda i njezinih tijela. Autor se ujedno kritički osvrće na sadašnju efikasnost te međunarodne organizacije u vezi sa 60-godišnjim snažnim poletom i uspjehom u njezinom djelovanju.

Islandski sudionik simpozija Gunnar G. Schram prezentira čitaocu pojedinačan i detaljan pregled aktivnosti nordijskih zemalja u sklopu Ujedinjenih naroda, a o iskustvu i položaju nordijskih zemalja u međunarodnim odnosima piše i norveški stručnjak Arne Olav Brundtland, jedan od organizatora spomenutog skupa.

U teoretski vrsnoj i zanimljivoj analizi specifičnog položaja nordijskih zemalja, u izvjesnom smislu podijeljenih između veliko-blokovskih orijentacija i vlastitih nordijskih interesa jedne cjeline — ove su zemlje ipak značajno prisutne i u rješavanju aktualnih evropskih i svjetskih zadataka. Snažno nastojanje i SAD-a i SSSR-a da razbiju ovo jedinstveno »područje mira«, kako ga naziva autor, urodilo je razjedinjenošću i pored krupnih zajedničkih interesa da se i u međunarodnoj zajednici jave kao jedinstvena cjelina. Ono za čim su obje sile težile, donekle se i realiziralo. Finska se nalazi u interesnoj zoni SSSR-a, Švedska ide u red neutralnih zemalja, a Danska i Norveška članice su NATO-saveza i stvarno pod utjecajem Sjedinjenih Država. Unatoč tome ove male, visokorazvijene zemlje Evrope, svaka pojedinačno i sve zajednički, pokrenule su i sudjelovale u gotovo svim nastojanjima da se riješe problemi zbližavanja i suradnje među evropskim državama i da se učvrsti svjetski mir.

VI

Posebne, donekle izdvojene probleme malih i srednjih država afričkog i latinskoameričkog područja obradili su kenijski autor John J. Okumu i američka teoretičarka Annette Baker Fox.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje o ulozi i mjestu afričkih malih država u međunarodnim odnosima, Okumu, u svom prilogu prikazuje cijeli niz vrlo složenih problema s kojima se Afrika danas bori, a koji proizlaze iz njezine duge kolonijalne povijesti i trajne ekonomske ovisnosti o razvijenim zemljama svijeta. Tome treba dodati i kontinuiranu penetraciju velikih sila u ta područja da bi se shvatile sve prepreke koje stoje na putu svjetskog angažmana malih afričkih zemalja.

U znalačkoj, vješto argumentiranoj analizi latinskoameričke društvene, posebno ekonomske i političke situacije, Annette Baker Fox povezuje niz pitanja i problema vezanih uz međusobni odnos tih država i njihove veze i kontakte sa Sjedinjenim Državama. Osim vrijednog povijesnog pregleda nastanka Interameričkog sistema, koji je formalno institucionaliziran Bogotskom poveljom iz 1947. i 1948. godine te Rio-paktom, ovaj prilog obrađuje i pojedina politička pitanja što se javljaju u latinskoameričkim odnosima. Ona jasno pokazuje ekonomsku, pretežnim dijelom i političku dominaciju Sjedinjenih Država nad zemljama Latinske Amerike, da je SAD u interameričkom sistemu bez sumnje hegemon, koji se stoga i ponaša, u realizaciji svojih ciljeva, kao velika sila, služeći se različitim pritisci-

ma na ostale i ne prezajući od zahtjeva za punom supremacijom nad tim područjem (ekonomski pritisci, suzbijanje komunizma u zemljama Latinske Amerike, onemogućavanje njihove čvršće međusobne suradnje). Annette Fox, međutim, ne izbjegava da naglasi i pozitivne elemente toga odnosa, kao što je krupna američka pomoć tim zemljama, uz političke koncesije koje, svakako, umanjuju njezinu vrijednost. Svakako da takvi odnosi među državama latinskoameričkoga kontinenta dobrim dijelom onemogućavaju te zemlje u njihovoj djelatnosti u međunarodnim odnosima.

U zaključku prikaza knjige »Small States in International Relations« treba istaknuti ovo: nastojanje da se pruži što stručnija, višespektna analiza položaja, uloge, značenja, aktivnosti i odnosa malih i srodnih zemalja međusobno i prema silama te u međunarodnim odnosima u cjelini, potpuno je zadovoljilo postavljene intencije, a po teoretskoj vrijednosti jedno je od do sada najcjelovitijih i najznačajnijih djela te vrste. Ovaj sklop različitih eseja od kojih svaki obrađuje jedno ili više pitanja postavljenog vrlo kompleksnog zadatka, u svom je ishodištu cjelina koja aktualnošću, argumentiranošću i znalačkim pristupom autora može odgovoriti i vrlo strogim kriterijima ocjene.

Božica Blagović